

BEGUNSKI USODI NAPROTI

Rozina Švent

UVOD

V referatu želim predstaviti predvsem dvojni vidik begunstva. Najprej množični beg približno 20.000 – 30.000 Slovencev (civilistov in vojakov), ki so ob zlomu Nemčije "začasno" zapustili Jugoslavijo in se predali zahodnim zaveznikom. V drugem delu pa želim predstaviti njihovo nadaljnjo pot v nepoznano tujino, kjer so si z delom svojih rok in z novim prilagajanjem ustvarili pogoje za svoje bivanje.

BEG PRED ZMAGOVALCI

V začetku maja 1945, ko se je že približeval konec druge svetovne vojne, je velik del preprostega dolenjskega prebivalstva zajela panika. To je bila na eni strani posledica velike koncentracije umikajočih se nemških in kvizlinških enot, po drugi strani pa so se ljudje bali partizanskega napada (in terorja, o katerem so vsi medvojni legalni in ilegalni časopisi in glasila zelo podrobno poročali), zato so v naglici zapuščali svoje domove. Na vozove so naložili velik del svojega imetja (da ga rešijo pred uničenjem) in se napotili proti Ljubljani. Medtem pa so se tukaj že zgodile usodne spremembe. Mesto je zapustila domobranska vojska in se skupaj s civilisti napotila proti severu, kjer so se nameravali predati zavezniški vojski. (Že konec aprila 1945 so se zahodnim zaveznikom predale primorske domobranske formacije.) Tako preprostim ljudem ni preostalo drugega, kot da jim sledijo. Poročevalci govorijo o strnjeni koloni, ki se je pomikala od dolenjskih gričev do Ljubelja.

Kot zgodovinarico me je predvsem zanimal vzrok tega paničnega bega, zato sem pregledala zadnje številke dveh osrednjih slovenskih časnikov Slovenec in Jutro, da bi v njuni vsebini našla morebitni poziv na odhod v tujino. Vendar so bile

novice povsem običajne: govorile so o srditih bojih za Berlin, o bojih na Daljnem vzhodu, Hitlerjevih zadnjih urah, o vojaških uspehih domobranskih enot in o vsakdanjih dogodkih v Sloveniji (operne in gledališke predstave, izidi novih knjig). Le med malimi oglasi najdemo občasno kakšno ponudbo, ki sama po sebi govori o nečem pričakovanem, toda neimenovanem (zamenjam ženske salonarje za gojzarje [...]/ – za mesec maj vsekakor neobičajna ponudba). Od torka, 1. maja 1945, se novice in dogodki zelo hitro odvijajo. Najprej zasledimo še zadnji poziv (mobilizacijo) v domobransko vojsko, ki naj bi zajel letnike 1914–1926, kajti *“Od odziva na gornji poziv bo v precejšnji meri zavisela nadaljnja usoda Slovencev. Naj zato ne bo nikogar, ki se ne bi odzval klicu domovine v najusodnejšem času, kar jih je kdaj doživljal naš narod.”* Temu sledijo poročila o umoru Mussolinija, nato vest, da je Führer padel v boju za Berlin (zato so mu Ljubljanci namenili žalno komemoracijo v Operi, na kateri so sodelovali vidni slovenski umetniki). 3. maja 1945 se je prezident Rupnik oklical za vrhovnega poveljnika Slovenskega domobranstva. V petek, 4. maja, je izšla posebna izdaja Slovenca, ki je na naslovni strani prinesla velik napis *“Združena Slovenija vstaja!”* in obsežno poročilo o seji Narodnega odbora na Taboru ter vsebine brzojavk, ki so jih poslali kralju Petru II., Trumanu, Churchillu in ministru Kreku – v vseh so izrazili prošnjo po takojšnji intervenciji, da se prepreči nadaljnje prelivanje krvi. Nikjer niti besede o morebitnih načrtih za beg (čeprav so se takrat primorski domobranci v Italiji že predali zaveznikom). Le v posebni izdaji Jutra ob osvoboditvi Ljubljane (9. 5.) so poročila o strnjeni koloni beguncev, ki se pomika po ljubljanskih ulicah in beži proti severu, vendar je to zapis zmagovalcev, ki nimajo posluha in sočutja. Opisan je primer dveh ženic, ki *“po Wolfovi ulici vlečeta [...]/ svoj visoko naloženi voziček na dveh kolesih. Odkod in kam? Pribežali sta v petek v smeri od Vrhnike in tavata po Ljubljani. Zakaj? »O, ljudje božji,« pripovedujeta, »ko bi vi čuli, kako pokajo granate, bi se tudi ustrašili!« In povrh jadikujeta nad partizani! Kdo ju je navdal z grozo? Kdo jima je vcepil tolikšen strah, da sta popustili svojo borno domačijo in begata kakor ptici brez gnezda? »Gospod župnik so rekli: zdaj pa le pojdimo!« In sta šli – poleg mnogih drugih vernih ovčic – tudi ti dve ženici. Spet se je nabrala gruča beguncev, pristopili so*

Ljubljanci in Ljubljanke, pristopili so tudi stražniki, izpraševali, maloverno majali z glavami, naposled pa je rekel star možiček: »To je sad štirih let! Stiri leta smo pod tujcem trpeli – zdaj pa bežite? Mar nismo na svoji zemlji? Če se nismo bali tujca, zakaj se ne bi veselili brata! Domov pojdite!« – je odločno rekel krepka siva grča. Drugi so glasno pritrdjevali [...] Zlasti v noči od sobote na nedeljo je bil beg skozi Ljubljano neprekinjen, tolikšen, da so si Ljubljanci, stanujoč ob glavnih cestah, koder zaradi neprestanega ropota in vpitja niso mogli zatisniti očesa, lahko ustvarjali približno sliko, kak šele mora biti beg in razkroj velikih nemških armad, na katere so z združeno silo pritiskali zavezniki. [...] Ljubljana je bila polna govoric o gospodih, ki so štiri leta nedeljo za nedeljo po svoje pridigovali in so zdaj odšli bog ve kam. O policijskih pobalinih, ki so se dovolj napasli sadizma, se je govorilo, kako so v soboto dali pleniti kolesa po Ljubljani, nakar so jo ubrisali tja nekam v severno smer, kakor da neki namišljeni zavezniki že čakajo nanje in na njihove pokrovitelje, samo zvane »narodne predstavnike«, katerih »vlado« je blagoslovil po radiu priznati sam pobegli »vrhovni komisar« dr. Rainer. [...] Tudi noč od nedelje na ponedeljek je potekala v mrzličnem pričakovanju. Bila pa je mirnejša od prejšnjih noči [...], ker je bil umik v glavnem že opravljen [...] Čez dan je bil vsepovsod živahen vrvež. Videl si čudno mešanico vseh mogočih uniform in vseh mogočih vozil in vse se je pomikalo v smeri proti severu. Pozno popoldne pa je po Ljubljani završalo. Kakor ogenj je šla naokrog novica: Nemčija je dokončno klonila! Izprva so bili nekateri še maloverni, kmalu pa se je izkazalo, da je novica resnična. Svetlo veselje je prešinilo Ljubljano, ki je sedaj še bolj srečna pričakovala svoje osvoboditelje, zmagoslavno jugoslovansko vojsko. [...] Ljubljanski radio [...] je medtem še ves dan trobil, da ni nemške kapitulacije in da bo takoj ustreljen, kdor bi o njej govoril. Toda ljudje so videli na lastne oči in slišali na lastna ušesa, da je konec nemške strahovlade. Svoji žalostni in temni usodi nasproti so odhajali proti severu tudi zadnji oddelki domobranskih nemških usuznjencev, katerih komandanti z Rupnikom na čelu so jo previdno pobrisali že prejšnje dni. Do polnoči in čez so še na slepo streljali tja na Barje in drugo mestno okolico, tako da je bila ta zadnja noč ena najbolj nemirnih, kar so jih kdaj doživeli Ljubljanci. [...] Zadnje

nemške zaščitnice so v svoji onemogli jezi brezsmiselno rušile in uničevale naše narodno premoženje ter na ta način še v agoniji izpričevale ono nemško miselnost nasilstva in sovraštva, ki je proti Nemčiji dvignila ves svet." (V pričakovanju vstajenja in osvoboditve – str. 2) V časopisju torej ni bilo odgovora na zastavljeno vprašanje, zato sem ga poskušala najti pri nekaterih preživelih taboriščnikih. Tako sem meseca junija 1993 obiskala gospoda Luskarja iz Kamna na Koroškem in še nekaj begunskih učiteljic. Vsem sem zastavila isto vprašanje: Kakšni vzroki so jih napotili na negotovo pot begunstva? Vsi so mi odgovorili približno enako: strah pred partizanskim nasiljem nad vsemi nasprotniki komunističnega sistema, umaknili so se le za krajši čas, da se stvari doma uredijo. Bili so ubežniki, ki so si reševali svoje lastno življenje. Nekakšno olajšanje je predstavljala misel, da ne gredo povsem v tuje kraje, saj bodo na Koroškem sem in tja še slišali slovensko govorico in videli obrise slovenskih gora. Vse to bo lajšalo težo tujine. Ob tem je zanimivo, da so morali vsi begunci kot dan prihoda napisati 8. 5. 1945, da so "uradno" veljali kot vojni begunci, čeprav so prihajali v taborišča vse do srede meseca maja in posamezno tudi še kasneje. V begunstvu so se znašli vsi sloji prebivalstva: moški, ženske, starci, otroci. Med njimi je bilo največ vojakov, skoraj 12.000, kmetov in velik del katoliške inteligence. Vsi ti so dobili začasno pribežališče na Vetrinjskem polju (južno od Celovca), kjer je v nekaj dneh zraslo "čudno mesto." Ljudje so si postavili zasilna bivališča – nekateri so čez vozove razpeli šotorska krila, drugi so spali pod vozovi, spet tretji so si "naredili šotore" iz vej in lubja. Vsak se je pač znašel po svoje – na srečo vseh pa prvih štirinajst dni ni deževalo. Vsi pa so živeli v velikem pričakovanju, da se bo z njimi nekaj zgodilo. Domobranci, ki so ob predaji morali izročiti orožje, so upali, da jih bodo Angleži zbrali skupaj, znova organizirali, jih preoblekli in jim izročili novo moderno orožje – toda zagotovo med njimi ni bilo nikogar, ki bi pomislil na izročitev Jugoslaviji, kar se je zgodilo konec maja 1945. Verjetno pa tudi zavezniki takrat niso pričakovali množičnega poboja vrnjenih domobrancev – pred rednimi sodišči naj bi obsodili le glavne krivce in prave zločince. Sprva so zavezniki nameravali izročiti Jugoslaviji tudi 2700 civilistov, vendar so kasneje po posredovanju dr. Meršola pri feldmaršalu Aleksandru ta svoj ukaz

spremenili: "Noben Jugoslovan ne bo proti svoji volji vrnjen v Jugoslavijo ali izročen jugoslovanskim četam. [...] Vse te osebe se smatrajo kot razseljene osebe."

V svojem prispevku se ne bom spuščala v podrobnejšo analizo begunskega življenja, ki bi sicer že zaradi svoje izvirnosti in večplastnosti zaslužilo temeljito raziskavo. Predvsem organiziranje šolstva, vrtcev, kulturno delovanje, tisk, versko življenje itd. Prav tako izpuščam ukinjanje posameznih taborišč (Vetrinj, Peggez pri Lienzu) in koncentracijo v Spitalu. Podobno kot na Koroškem je bilo tudi v italijanskih taboriščih, s to razliko, da iz Italije niso množično vračali domobrancev in četnikov.

PRESELJEVANJE V PREKOMORSKE DRŽAVE

Prva resnejša razmišljanja o možnosti preselitve se pojavijo v začetku avgusta 1946. "Ali domov ali po svetu! Mnenja smo, naj bi se vkljub vsemu vrnil domov vsakdo, ki je prepričan, da se mu doma ne bo nič zgodilo. Zlasti stari in onemogli ljudje se nimajo bati kaj posebnih posledic, zlasti, če pomislimo, da bi jih zunaj v svetu čakalo še večje trpljenje. Povedati je treba enkrat za vselej, da prav nikomur povratka ne branimo in ga braniti ne smemo, ker je končno vsak za sebe najbolj odgovoren. Ni pa prepovedano povedati resnico, ko se ljudje odločajo, kaj bi storili. Če pa se ljudje ne bodo odločili za vrnitev v domovino, bodo morali misliti na selitev v tuje kraje. [...] Najbolj pereče je to uprašanje za tiste slovenske begunce, ki prebivajo v Italiji. Ti morajo biti pripravljeni na to, da bodo zavezniki 3 mesece po sklenitvi miru z Italijo to deželo zapustili, nakar bi slovenski begunci prišli pod neposredno italijansko upravo in skrbstvo. Jasno je, da bodo tako zanje nastale docela nove razmere, ki jih bodo same po sebi prisilile: ali domov ali v svet. Za slovenske begunce v Avstriji stvar za zdaj sicer še ni tako nujna, vendar nam pamet velewa, da tudi mi mislimo na to, če hočemo iti v svet kot strnjena enota, kar edino bi za nas vse bilo koristno in res še najbolj varno. Zavedati se namreč moramo, da smo Avstriji v veliko breme in nadlego. [...] Misliti bo zato treba na to, ali ne bi kazalo, da se tudi avstrijska skupina pridruži italijanski. [...] Prva stvar, ki jo torej moramo izvršiti, je natančna kartoteka, v kateri bi bili popisani vsi

slovenski begunci. [...]" Slovenska pisarna je te popise beguncev opravičevala s potrebo po evidenci in morebitnih boljših pogojih za vselitev (po pregovoru "*Kdor prej pride, prej melje*"). Vse bolj pa stopa v ospredje že kar konkretno vprašanje: Kje se bomo naselili? Zato se začne obdobje številnih poizvedb o možnostih naselitve (ob nenehnem upanju na vrnitev v domovino). Akcija je potekala v več smereh:

1. Iz Rima: vodi jo minister dr. Miha Krek. Tam so namreč že maja 1945 organizirali najprej Slovensko pisarno nato pa še Socialni odbor, ki naj bi pomagal beguncem s finančnimi sredstvi, pri iskanju zaposlitve (večinoma kot tolmači in uradniki pri zavezniških oblasteh) ter pri pridobivanju ustreznih dokumentov, ki so jih potrebovali za preselitev. Kasneje so ustanovili še poseben emigracijski odbor, ki je prevzel odgovornost za vsakega prijavljenca. V neposredni zvezi z rimskim Socialnim odborom je delovanje pododbora v Argentini, ki ga vodi duhovnik Janez Hladnik, ki je preko svojih dobrih zvez uspel pridobiti od predsednika Perona dovoljenje za naselitev 10.000 Slovencev (ne glede na starost, zdravstveno stanje itd., kar je dajalo možnost za strnjeno naselitev skoraj vsem zainteresiranim beguncem). Za begunce so pri argentinskih oblasteh dobili še dodatne ugodnosti (sam argentinski konzul je kar dvakrat osebno obiskal taborišče v Spittalu in podpisoval vstopne vizume). Priznali so jim veljavnost potnega lista mednarodnega Rdečega križa ter znižanje taks. Tako sta že 25.1.1947 stopila na argentinska tla prva begunca Jože Košiček in Anton Grčman, ki sta predložila listo s 500 imeni Slovencev, ki se želijo izseliti v Argentino (to so bili povečini mlajši, ki so se lažje in hitreje odločili za negotovo pot). Prva večja skupina jima je sledila junija. Skupno so za Argentino izdali 12.138 vselitvenih dovoljenj, in sicer:

za Slovence v Italiji	6.742
v Avstriji	4.580
v Nemčiji	800
v Švici	16

2. Iz Avstrije: vodi jo glavni stan PW & DPSEC BTA (zavezniška uprava), ki se je obrnil na vlade nekaterih držav – Kanade, Avstralije, Južne Afrike in Nove Zelandije. Od vseh je

kazala pripravljenost le Kanada, vendar pod določenimi pogoji (predvsem mladi in zdravi, za katere je veljalo enoletno obvezno delo). Kasneje je svoje, sprva odklonilno, stališče spremenila tudi Avstralija, ker se je bala doseljevanja azijskih priseljencev in je zato raje odprla vrata Evropejcem. Toda tudi oni so določili pogoje za naselitev: mladi ljudje, ki so ob prihodu morali podpisati 2-letno delovno pogodbo.

Večina beguncev v Italiji se je navduševala za izselitev v Južno Ameriko, medtem ko so se begunci iz Avstrije raje odločali za Severno Ameriko, predvsem ZDA in Kanado. Vendar pa so ZDA že od leta 1924 zelo omejevale vsako doseljevanje. Zato so sprva odhajali na pot predvsem posamezniki, ki so že imeli tam svoje sorodnike in ti so jim poslali garantna pisma, s katerimi so prevzeli vso odgovornost zanje (najti jim stanovanje in delo). Država je strogo nadzirala doseljevanje (preverjali so politično preteklost in zdravstveno stanje). Pomembno vlogo pri premagovanju začetnih težav je imela Liga slovenskih katoliških Amerikancev iz Clevelanda, ki je beguncem pomagala najti "botre". Ti so prevzeli odgovornost za begunce. V precejšnji meri jim je bila naklonjena tudi Ameriška domovina, ki je že pred njihovim prihodom poskušala vzbuditi zanje nekaj simpatij pri ameriških Slovencih (izseljenci iz ZDA so med vojno materialno in idejno pomagali NOB v Jugoslaviji = SANS). Prvi begunci so prišli v ZDA šele maja 1949, vendar se jih je precej časa držal vzdevek DIPI (ker so povečini nosili obleke iz taborišč). Največje preseljevanje je potekalo v letu 1948. Ohranila se je statistika za avstrijska taborišča:

- v Argentino se jih je izselilo 617, v dneh od 26. 12. 1948 do 5. 1. 1949 pa še dodatnih 1807,
- v Kanado najprej 534 in čez novo leto (kot zgoraj) še dodatnih 380,
- v ZDA 367,
- v Brazilijo 54
- in v Ekvador samo ena družina - Kukovica.

Taborišča je zajela prava selitvena mrzlica - vsi so pakirali in jemali s seboj stvari, ki bi jim v novem svetu kar najbolj koristile: orodje, kuhinjsko posodo, posteljnino. Vse odvečne stvari pa so mnogi poslali svojcem v domovino. Tako se je število

taboriščnikov iz dneva v dan zmanjševalo, vendar se vsi vendarle niso izselili. Precej jih je ostalo na Koroškem, kjer so prevzeli pomembna mesta v slovenskih šolah, slovenski duhovniki pa so zapolnili prosta mesta v slovenskih župnijah. Mislim, da ni pretirana trditev, da so begunci, ki so ostali, podaljšali "življenje" koroškim Slovincem v procesu vse močnejše germanizacije.

OPOMBE

- * Razprava je bila kot referat prebrana na 2. mednarodnem znanstvenem srečanju raziskovalcev izseljenstva 8. oktobra 1993 na Opčinah nad Trstom.

LITERATURA

1. Jože Krivec: Odhod. – Duhovno življenje 43/1975, št. 5 – 8/9.
2. Slovenski begunci v Avstriji. – Koledar Svobodne Slovenije 1949, str. 109.
3. Pripraviti se bo treba. – Domači glasovi 2/1946, št. 153, str. 1 – 2.

ABSTRACT

A REFUGEE'S FATE

Rozina Švent

The end of the Second World War, May 1945, meant the beginning of great agony for approximately twenty to thirty thousand Slovenians, who were opposed to communism. Panic-stricken and fearful of the victors' revenge, they abandoned their homes and prepared themselves for an uncertain path as refugee. This path led them via refugee camps to Carinthia in Austria, and Northern Italy. At first, all were convinced of the temporary nature of their lives as refugees: they believed that

they would return to their homeland after the circumstances forcing them to leave abated. But the November elections of 1946 showed everyone that their expectations were unrealistic, and for this reason they began to think about emigrating overseas. The migration took place from 1947 to 1948; smaller groups however followed them still in 1949 and 1950. Most refugees settled in Argentina. In numbers of Slovenian immigrants United States is second, followed Canada and Australia, respectively. Some of the refugees, who wanted to stay close to their homeland, opted to settle in the 'near abroad' (in Carinthia, and the regions around Gorizia and Trieste).